

SZÁNTÓ (ARATOR) ISTVÁN IRODALMI TERVEI.

(Második, bef. közlemény.)

4. Szántó és Possevino.

A véletlen szeszélyéből erdélyi működése idején is P. Possevino Antal (1533—1611) a gyámolítója s ösztönzője az irodalmi tervekkel foglalkozó Szántónak. Ugyanaz a Possevino, aki annak idején bécsi terveit is figyelmes érdeklődéssel kísérte. Most Erdélyben együtt szövögetik az irodalmi terveket, az ellenreformációnak az irodalom és könyvsajtó fegyverzetével való hathatós előmozdítását.

A nagybefolyású, tudós jezsuita 1583-ban és 1584-ben mint pápai követ járta be Erdélyt s Magyarországot. Tájékozódott Erdély vallási és politikai ügyei felől; kutatásokat végzett s ennek alapján erdélyi és magyarországi tartózkodása alatt megírta olasz nyelvű *Transilvania*-ját.¹

Possevino is látja az erdélyi katolikusok sanyarú helyzetét. Segíteni akar a bajon. S midőn a tennivalókon töpreng, ugyanolyan megállapodásra jut, mint Szántó. Papnevelő-intézet alapítása és katolikus nyomda felállítása a legnagyobb gondja. Ki is dolgozza a kolozsvári szeminárium szabályzatát. Az alapító oklevelet 1583 febr. 13-án állította ki Báthory István fejedelem, s az intézet még abban az esztendőben meg is nyílt.² A szeminárium, jobban mondva a konviktus vezetését Jézus-társaságára bízták.

A nyomda felállítását célzó javaslatát *Transilvania*-jában és Galli Ptolomeo bíboros-államtitkárhoz intézett levelében fejti ki Possevino.³ Katolikus nyomda felállítását, magyar nyelvű vallásos könyvek kiadását elsőrendű szükségletnek tartja. Kiszemelte e célra Heltai Gáspár özvegyének kolozsvári nyomdáját. Báthory István lengyel királyt is sikerült megnyernie a tervnek s rábeszélni a Heltai-nyomda megvételére.

A Kolozsvárt berendezendő nyomdában — úgymond Possevino — újra kellene nyomtatni a Telegdi Miklós fordí-

¹ Kiadták a FF. III. kötete gyanánt. Possevino jelentése 1583-i erdélyi útjáról: FF. V. 202. l.

² Fraknoi i. m. III. k. 173. l. — FF. V. 2.

³ FF. III. 197-98. és 266. l. — FF. I. 287-88. l.

tásában megjelent Canisius-féle kátét, úgyszintén Telegdi homiliáit. Ezekből eddig is jó csomót küldtek Erdélybe. Azonkívül magyarul ki kell adni a római kátét (*Chatechismus Romanus*), továbbá Skarga Péter jezsuitának lengyel nyelven megjelent *Szentelek életét* (*Zywoty Swiętych* 1579).¹ Skarga műve méltó volt arra, hogy magyar nyelvre is lefordítsák. Báthory István is meghagyta Possevinónak, hogy gondoskodjék a római katekizmusnak magyar és oláh nyelvű kiadásáról. A római kátét tankönyvül használták az iskolákban. (A lengyel király már évekkal előbb sürgette Canisius Péter katekizmusának kiadását is.)² Le kell fordítani magyarra az evangelisták könyveit, sőt magát a bibliát, szóval az egész szentírást, annál inkább, mert az újhitű fordítók megrontották a szentírás szövegét. A katolikus bibliafordításra szüksége van nemcsak a népnek, hanem a kevésbé iskolázott papoknak is, nehogy hamisat tanítsanak. Kívánatos volna még másféle munkák kiadása is. Hitvitázó művekre is gondol. Ilyeneket Possevino maga is írt latin nyelven.

Possevino e szerint egyéb vallásos s hitvitázó könyveken kívül legfőképpen a katekizmus s a szentírásfordítás kiadását sürgette. Annak az eldöntését azonban, hogy miféle könyveket kell elsősorban kiadni, Szántóra bízna. Szántó ugyanis — úgymond — járatos férfiú az efféle vitatkozásokban, s máris vannak magyar nyelven idevágó kész munkái, amelyeket ki lehetne nyomtatni.³ Possevino Kolozsvárt és Váradon személyesen is érintkezett Szántóval, később pedig levélváltásban állt vele.

A világlátott, nagy műveltségű Possevino Szántót tartja alkalmas férfiúnak arra, hogy az erdélyi hitújítókkal a könyvsajtó útján fölvegye a versenyt. Ugyanazt a szerepet szánta Possevino Erdélyben Szántónak, amelyet Magyarországon Telegdi Miklós töltött be nagy buzgalommal és felkészültséggel, fölhevén az irodalmi harcot a reformációval. Possevino választása nem esett méltatlan férfiúra. Szántót tudományos képzettsége és egyéni hajlamai egyaránt képesítették a neki szánt nem közönséges feladatra.

Sajnos, az idő nem kedvezett Báthory, Possevino és Szántó szép terveinek kivitelére. Erdélyben nagyon feszült volt a

¹ Canisius katejét (*Summa doctrinae Christianae*) Telegdi adta ki magyarul: *A keresztyénségnek fundamentomiról való rövid könyvecske*. Bécs, 1562. — T. homiliáinak címe: *Evangeliumok magyarázata*. I—III. r. Bécs és Nszombat 1577—78. és 1580.

² Fraknói i. m. III. k. 166. l.

³ Erről Possevino erdélyi útja alatt hihetőleg személyesen is meggyőződött a Szántóval való érintkezés alkalmával. Sz. gyulafehérvári terveire is hatással lehetett P. ösztönzése. Hogy P. és Sz. Kolozsvárt 1583 március havában személyesen is érintkeztek, az kitűnik Sz.-nak P.-hoz intézett leveléből. (FF. I. 262. l.)

hangulat. Már közeledett az 1588. évi megyesi országgyűlés, mely a jezsuita rendet száműzte Erdélyből. Szántónak P. Wujekkel egyetemben még alkalma nyílt, hogy a rendek előtt megvédje szerzetét a protestáns nemesség támadásai ellen. Azután Szántó is kezébe vette a vándorbotot, hogy soha többé vissza ne térjen Erdélybe. 1590-ben mint magánember visszatérhetett ugyan néhány jezsuita Erdélybe, de Szántó és Possevino irodalmi terveinek kivitelére nem került a sor. Csupán a marosvásárhelyi származású Vásárhelyi Gergely jezsuita vette fel később az elejtett fonalat s valószínűleg meg egyet-mást, amit már Szántó tervezett.

Possevino nemcsak buzdította Szántót, nemcsak terveket kovácsolt, hanem maga is tollat ragadott. Maga is beleszólt az erdélyi jezsuiták hitvitáiba. A hitújítók, különösen az unitáriusok tanai ellen a toll erejével is sikra szállt. Ezek között a hitvitázó munkái között magyar vonatkozásúak is vannak. Ilyen elsősorban *Notae divini verbi* (Posen 1586) c. műve. Az újabb eretnekségeket ismertetve bőven szól az erdélyi háromságtagadók tanairól és történetéről. Cáfolja Dávid Ferenc hittételeit (*Theses adversus sanctissimam Trinitatem*) s Gyulafehérvárt 1567-ben névtelenül kiadott munkáját: *De falsa et vera unius Dei Patris, Filii, et Spiritus Sancti cognitione*.¹ Épen erdélyi útjában tanulmányozta Possevino Dávid Ferenc s az erdélyi unitáriusok tanait. Szoros kapcsolatban van tehát e könyv erdélyi működésével.

Possevino műve négy részből áll: I. *Fraudes provocantium ad solum Dei verbum scriptum*. II. *Atheismi haeticorum huius seculi*. III. *Errores adversantium Calendario emendato*. IV. *Vafricies pervertentium canones, et abutentium nomine SS. Patrum ac Principum in re fidei*.

E művének második részét egyes fejezetek elhagyásával — úgy látszik — egyes hittudósok kívánságára külön is kiadta Possevino *De atheismis haeticorum* címmel. Vagy fordítva: talán előbb jelent meg e könyvecske önállóan, s utóbb bővítette ki a *Notae* II. részévé? Possevino maga említi, hogy több kiadást ért, később pedig beolvastotta *Bibliotheca selecta de ratione studiorum* (Köln 1607) c. művébe.² Ennek VIII. része a szóban forgó könyvecske, szövege pedig megegyezik Bodó (vagy Bodonyi?) István kiadásával.³

¹ Lefrja Szabó Károly: *Régi magyar könyvtár* II. k. 16. l. 106. sz.

² *Apparatus sacer* II. 512. l.

³ Possevínónak *De atheismis haeticorum* c. művét újból kinyomatta Bodó István (Stephanus Bodonius) erdélyi nemes ifjú, vilnai főiskolai hallgató. Az *Atheismi nostri temporis haeticorum* (Vilna 1586) címmel kiadott könyvecskéket Vilnában, 1586 március havában keltezett ajánló levelével Báthory István lengyel királynak ajánlotta Bodó. Possevínónak mind a két kiadása megvan a kalocsai főszékesegyházi könyvtárban. (A Bodó-féle kiadást leírja Apponyi S.: *Hungarica* I. k. 515. sz. a.)

A hosszú cím a címlapon: *Atheismi Lutheri, Melanchtonis, Calvini, Bezae, Ubiquetariorum, Anabaptistarum, Picardorum, Puritanorum, Ariariorum, et aliorum nostri temporis haereticorum*. Vilnae M. D. LXXXVI. A főcím után még két alcím is következik: Duo item libri pestilentissimi ministrorum Transsylvanicorum, cum thesibus Francisci Davidis, adversus sanctissimam Trinitatem. Denique antithesis haereticae perfidiae, contra singulos articulos orthodoxae fidei.¹ A könyv lapjainak felső szélén ez a jelzés olvasható: Antonij Possevini Liber. *De atheismis haereticorum huius seculi*.

Megemlíthetem Possevinónak még egy magyar vonatkozású munkáját: *Judicium de Confessione Augustanae* (Posen, 1586², 1587²); Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemnek ajánlotta.² Viszont Báthory Istvánnak ajánlotta egy másik iratát: *Epistola ad Stephanum primum, Poloniae regem*. Adversus quendam Volanum haereticum Litvanum. (Ingolstadt, 1583.)

Possevinónak ezek a hitvitázó munkái javarészt belekapcsolódnak az erdélyi ellenreformációnak megindításába. Maga is példát adott rá, hogyan kell a toll és könyvsajtó hatalmával sorompóba állni az elárvult erdélyi katolikus egyház érdekében.

5. Possevino, Szántó és Telegdi Miklós.

Az apostoli buzgóságú, tudós Possevino nemcsak Szántóval szövögetett irodalmi terveket, hanem a tollforgató pécsi püspökkel, Telegdi Miklóssal is összekötötetésben állt. 1583-ban a pozsonyi országgyűlés alatt Telegdivel is érintkezésbe lépett Possevino. Kérte, hogy nagyszombati nyomdájában nyomasson magyar katekizmusokat és más magyar nyelvű vallásos munkákat s küldje azokat Erdélybe.³

Szántó is személyesen ismerte Telegdit s levelezésben állt vele. Még mint fiatal tanár ismerkedett meg vele, 1566—67-ben Nagyszombatban, s az ismeretséget később is fenntartotta.

¹ Molnár János (*Magyar könyv-ház*. VI. szak. 22. l.) tévesen adja a könyv címét: *Confutatio duorum pestilentissimorum librorum a ministris Transilvaniae editorum*. Coloniae 1586. Szinnyei (*Magyar írók*. II. k. 1139.) szintén Kölni kiadásra hivatkozik, ily címmel: *Antonii Possevini De sectariorum nostri temporis atheismo liber*. Coloniae, 1586. A Kirchenlexikon (X. 237.) is említi Possevinónak e művét: *De sectariorum nostri temporis atheismis liber*. Confutatio, item, duorum pestilentissimorum librorum a ministris Transylvaniae editorum, ac thesion Francisci Davidis adversus ss. Trinitatem etc. Coloniae 1586. Ez a cím tartalmilag pontosan ráillik a vilnai kiadásra. Bodó kiadványát vagy a princeps editiót e szerint még ugyanabban az évben Kölnben újból lenyomatták, de változtatott címmel.

² EF. II. 197—204. l.

³ K. Sz. 1902. 690. l.

Mikor 1575-ben mint római magyar gyóntató a római magyar papnevelő-intézet alapításán fáradozik, levéllel fölkeresi Telegdit s az ő támogatását is kéri.¹ Erdélyi működése idején Szántónak meg rendtársainak is alkalmuk nyílt, hogy terjesszék Telegdiék nagyszombati kiadványait.

Possevino maga is foglalkoztatta két ízben Telegdi nagyszombati nyomdáját: 1583 őszén egy alkalmi magyar iratot jelentetett meg, majd egy másik magyar füzetet, mely a búcsut engedélyező pápai bullát s az egyháznak a búcsuról szóló tanítását tartalmazta.² Ezt az iratot a katolikus templomokban a szószékről felolvasták a híveknek.³

Possevino, mint fentebb már említettük, magyar nyelvű hitvitázó könyvek kiadását is tervezte. Hasonló gondolat foglalkoztatja 1587 végén a kolozsvári jezsuitákat: *Apologia*-t készülnek kinyomatni. Az *Apologia* a következő tételeket bizonyítja: Krisztust mint Istent imádni, a szenteket segítségül hívni, ereklyéiket és képeiket tisztelni — nem bálványimádás. Krisztus az Oltáriszentségben valósággal jelen van. Ugyanezeket a tételeket előzőleg élőszóval fejtegették a jezsuiták Kolozsvárt, 1587 november elején, az iskolai év ünnepélyes megnyitása alkalmával. Az országgyűlés idején tartott évnyitó ünnepélyen a jezsuiták a gyermekifjú fejedelem, Báthory Zsigmond jelenlétében latin és magyar beszédben fejtették ki e tételeket.⁴ E beszédek szolgálhattak alapul az *Apologia*-nak. Szerzőjét nem ismerjük, de mivel a kolozsvári kollégiumban 1587-ben csak két magyar jezsuita működött: P. Ladó Bálint és a fiatal, de tanultabb Vásárhelyi Gergely:⁵ bizonyára egyikük lehetett a tételek magyar előadója. Ugyancsak a magyar előadó gondoskodhatott az *Apologia* magyar részének kiadásáról.

Az erdélyi jezsuitáknak egyébként szinte állandóan volt ilyen hitvitájuk az újhítűekkel, kivált Beregszászi Péterrel és Laskai Csókás Péterrel.⁶ Maga Szántó is mindkettőjükkel összemérte a fegyvert élőszóval is, írásban is.

¹ K. Sz. 1887. 399. és 1912. 565.

² K. Sz. 1902. 704—705. l. — Erről a nyomtatványról nem tud a bibliográfia.

³ Evvel kapcsolatban céloz rá Csepregi Jakab kanonok a búcsu kihirdetése alkalmával Nagyszombaton 1584-ben elmondott beszédében. (Mihalovics Ede: *A kath. prédikáció története Magyarországon*. Bpest, 1900. I. 410.)

⁴ FF. II. 232—33. l.

⁵ FF. II. 211—12. l.

⁶ P. Wujek említi Aquaviva Kolos jezsuita generálishoz 1581 szept. 19-én intézett levelében, hogy a P. Schreck által 1581-ben kiadott tézisekre (*De verbo Dei*) az újhítűek felelni készülnek. (FF. I. 192. l. Ez a válasz valóban meg is jelent 1584-ben Laskai Csókás Pétertől *Theorematum* címmel.)

A kolozsvári tervvel csaknem egyidejűleg adta ki Monoszlai András, Telegdi Miklós munkatársa és követője, hasonló tárgyú munkáit: 1. *A szentek segítségéről*. 2. *A képek tiszteletéről*. (Nagyszombat, 1589)

Íme, Possevino, Báthory, Szántó és Telegdiék működése egybefonódik, hogy az ígét szomjuhozó erdélyrészi magyar katolikusok vágyát kielégítsék, hogy őket lelki táplálékkal ellássák. Terjesztik a nagyszombati kiadványokat; de messzebbmenő terveik is vannak. Irodalmi terveket is kovácsolnak Erdélyben. A szentírást, a római kátét (*Catechismus Romanus*) és a *Szentek életét* akarják nekik magyar nyelven hozzáférhetővé tenni más vallásos meg hitvitázó könyvekkel egyetemben. A szentírást- és káté-fordításon — mint látni fogjuk — maga Szántó dolgozott.

Nem számolhatunk be sikereikről, eredményekről, csak terveikről. De még így is érdemes tudnunk, miként igyekeztek előmozdítani az erdélyi katolikus egyház s a magyar művelődés ügyét. A ma divatos szellemtörténet örömmel könyveli el buzgólkodásukat, szép terveiket.

6. Mi vált valóra Szántó terveiből?

Tanulságos lenne tudnunk, hogy bécsi és erdélyi írói tervezgetéseiből mit sikerült Szántónak megvalósítania. Vajon elkészült-e fordításaival és tervezett homiliáival? Ezekre a kérdésekre biztos feleletet nem adhatunk. Szántó kéziratának jó része ugyanis 1605-ben tűzvész áldozatává lett. Elkészült munkáiról ő maga irodalmi hagyatékában csak általánosságban emlékezik meg a nélkül, hogy felsorolná egyes munkáit.

Kortársai szintén csak nagy általánosságban említik műveit, amint láttuk, még Possevino sem sorolja föl cím szerint Szántó munkáit. Csak annyit tudunk meg 1584. évi följegyzéséből, hogy Szántónak akkor kéziratban voltak kiadásra váró hitvitázó munkái magyar nyelven — nyilván Szántó erdélyi vitáiból és szónoki beszédeiből kerekedettek ki ezek a nyomavesztett kéziratok. *Apparatus sacer* (I—II. k. Köln, 1608.) c. bibliografiai művébe sem vette fel Szántót Possevino.

Szántó maga panasolja el *Confutatio Alcorani* című kéziratosa munkájának Olmüchen 1611 november 9-én kelt előszavában,¹ hogy féltve őrzött kéziratái 1605-ben odavesztek, midőn a znióváraljai rendházat Bocskay, helyesebben Révai Márton csapatai felgyújtották, s «Páter István uram» jómaga

¹ A kézirat a bécsi állami könyvtárban van. (Wurzbach: *Biographisches Lexikon*, 41. k. 165. l.) Különös értéke, hogy Sz. sajátkezű írása.

is földönfutóvá lett.¹ Szántó fájlalja a nagy veszteséget, negyvenéves irodalmi munkálkodásának egész termését.² Csupán *Confutatio Alcorani* c. készülő munkájának kéziratát sikerült megmentenie.

Szántó negyvenéves irodalmi munkásságról ad számot. E szerint már 1565-ben, 25 éves korában kezdte meg a tollforgatást. Folytatta az írás mesterségét bécsi, római, erdélyi tartózkodása alatt s később is úgyszólván utolsó leheletéig. Pótolhatatlan kár, hogy egy szép élet sok-sok alkotásának veszendőbe kellett mennie. Még csak teljes és megbízható lajstromba sem foglalhatjuk munkáinak címét; pontosan nem is tudjuk, micsoda témák foglalkoztatták egy emberöltőn át.

Gyér följegyzések mégis vetnek némi világot irodalmi alkotásaira. A rendtársak följegyzései (Szántó nekrológja, rendi történetírók) említést tesznek Szántónak néhány művéről. Ilyen munkák: 1. homiliák, 2. kisebb alkalmi iratok, 3. a római katekizmus fordítása, 4. szentírásfordítása. Érdekes, hogy éppen azoknak a munkáknak emlékezetére akadunk, melyekről Possevino ismertettem javaslatában szó esik. Szántó a római káté átdolgozása mellett magára vállalta a bibliafordítás nagy munkáját is. Megvolt hozzá a kellő készsége. Az eredeti héber és görög szöveget is szemmel kísérhette. Segítségre is találhatott erdélyi rendtársai részéről. Maga Szántó írja 1581. évi konzultori jelentésében, hogy P. Schreck Farkas ünnepnapokon bibliamagyarzatokat tart s a vasárnapi evangéliumok eredeti görög szövegét fordítja és értelmezi latin nyelven.³ Schreck volt akkor Kolozsvárt a német és latin, Szántó pedig a magyar hitszónok.⁴

Kortársai közül P. Wujek Jakab kolozsvári házfőnök említi, hogy Szántó 1580-ban prédikációinak, homiliáinak kidolgozásával volt elfoglalva. Kéziratával valószínűleg elkészült, de nem volt módjában kiadni a tervezett kötetet. Szerencsésebb volt ifjabb rendtársa, Vásárhelyi Gergely; ő 1618-ban Bécsben jelentetett meg hasonló prédikációs kötetet.⁵ Maga Szántó jó szónok hírében állt. Szentbeszédeire még a másvallásúak is eljártak, bár heves természete sokszor éles kifakadásra ragadta a protestánsok ellen.

Szórványos feljegyzések vannak Szántó kisebb alkalmi írásairól is, melyek szintén veszendőbe mentek. Levelezésében

¹ Így szólították Szántót az 1584. évi váradi dispután ellenfelei; de ugyanígy nevezi Chálly László is Váradon 1585 dec. 31-én kelt végrendeletében. (FF. II. 147—48. l.)

² K. Sz. 1587., 429. és 391. l.

³ FF. I. 156. l.

⁴ FF. I. 138. l. Veres Endre i. m. (Erd. Múz. 1906. 178—80. l.)

⁵ Részletesebben ismerteti Mihalovics Ede: *A katolikus prédikáció története Magyarországon*. I. k. Bpest 1900. 412. l.

Szántó maga is utal ilyenekre. Voltak közte magyar nyelvűek is. 1584-ben pl. egy nyilvános hitvitának latin tételeit fordítja Szántó magyarra, mikor épen indulófélben van Váradra.¹

A római katekizmus (*Catechismus Romanus*) lefordítását is Szántó vállalta el. Kéziratban el is készült a munka. Nem annyira fordítás volt, hanem szabad átdolgozás. A római nekrológ mondja: «Catechismum instar Romani multis controversiarum fidei capitibus locupletatum Ungarico sermone concinnavit».² Szántót gyakorlati érzék vezette. A katolikus egyház egyes hitcikkelyeit párhuzamba állította a másvallásúak tanáival, hogy így is szolgálja a hitvitázás ügyét. Hasznos könyvet akart nyújtani, ezért emelte ki az akkortájt leginkább vitatott kérdéseket. Kár, hogy nyomtatásban nem jelent meg.

Életének fő műve azonban bibliafordítása volt. Évek hosszú során át dolgozott rajta. Szinte azt mondhatjuk, hogy egész életén foglalkoztatta a bibliafordítás terve. Valószínű, hogy még Gyulafehérvárt hozzáfogott a fordításhoz. Már évekkkel előbb, a jezsuita generálishoz Kolozsvárról 1582 okt. 19-én írt levelében kifejezte azt a vágyát, hogy szeretne elegendő szabad időt nyerni a szentírás tanulmányozására.³

Bibliafordításával sem volt szerencséje. Pedig kétszer is lefordította a szentírást. Első fordítása már teljesen készen volt Znióvárálján, kézírata azonban 1605-ben elhamvadt.

Olmüci magányában kénytelen újra hozzáfogni a bibliafordításhoz. Jézus-társasága most már hivatalosan is megbizta a szentírás magyar nyelvű fordításával s egyéb foglalkozás alól fölmenti. Öreg korára teljeseedik fiatalkori vágyainak netovábbja, hogy néhány évig zavartalanul irodalmi kedvteléseinek élhessen. Nekrológja szerint az ószövetségi könyvek fordításával teljesen elkészült s 1612-ben az újszövetségi könyvek fordítása közben szünt meg «élni és írni.»⁴ Hogy az újszövetségből mennyit fordított le, azt nem tudjuk.

A jezsuiták régi rendi hagyománya azt tartja, hogy Szántó halálakor bibliafordításának kézírata Káldy György kezébe került, s az felhasználta Szántó kéziratát a maga bibliafordításának kiadásában. Az újabb kutatás is megerősíti s teljesen valószínűvé teszi a rendi hagyomány hitelességét.⁵ E szerint a legrégebb magyar katolikus teljes bibliafordítás létrejöttében része van Szántónak is.

Vajon mi valósult meg Szántónak gyulafehérvári terveiből? Lefordította-e pl. az *Imitatio*-t avagy Granadai Lajos

¹ FF. II. 31. l. — FF. I. 157. l.

² FF. V. 218. Hasonló az olműci nekrológ értesítése. (IK. 1930: 85.)

³ F. F. I. 236.

⁴ V. ő. IK. 1930: 85.

⁵ V. ő. M. Nyelv 1929: 133.

munkáját? Ha hozzáfogott a fordításhoz, meddig jutott vele? Nem tudjuk. Talán többi kéziratával veszett oda Znióváralján. Sajnos, a sokat emlegetett «invidia temporum», a sors mostohasága megghiúsította Szántó ez üdvös irodalmi terveinek keresztülvitelét.

7. Szántó hitvitái.

Ha az irodalmi harc felvételét a magyar könyvsajtó segítségével nem valósíthatta is meg Szántó, annál buzgóbban szolgálta az ellenreformáció ügyét az élő szó hatalmával, vitatkozásával. Kivált Erdélyben szállt ismételtén sikra a hitújítókkal. Szántó legmakacsabb ellenfele Beregszászi Péter volt. Maga Szántó említi, hogy Váradon állandóan harcban állt a kálvinista prédikátorokkal, Beregszászi Péterrel és társaival.¹ Közülük csupán Derecskei Ambrus prédikátort meg Joó János iskolamestert, a későbbi tasnádi papot, ismerjük névszerint. Míg Szántó 1584 febr. 9-én Váradra nem érkezett, az újhitűek kérkedtek, hogy a katolikus papok közül senki sem mer velük vitára kiállani.² Mindenféle gúnyiratokat is szerkesztettek róluk.

Midőn Szántó megkezdte váradai működését, öhozzá is küldtek latin és görög nyelven írt gúnyiratokat, úgyszintén prédikációban is sok mindenféle szidalmat szórtak a pápára, a biborosokra, a jezsuitákra és magára Szántóra. Még a legenyhébb gúnyolódás volt, hogy tótnak csúfolták. Szántó már kolozsvári működése alatt edződött az ilyen vitákban, folytette hát az odadobott kesztyűt. Tollat ragadott s megfelelt a pápára és biborosokra szórt rágalmaikra. A saját személyére szórt szidalmakat pedig visszafordította ő ellenük.

Az egymás közt, egymás háborgatására lefolyt tollharecből s a későbbi bizalmas vitatkozó beszélgetésekből 1584-ben nyilvános hitvita kerekedett. 1584-ben a magyarországi és erdélyi kálvinista prédikátorok zsinatra gyűltek össze Váradon. Volt ott 303 kálvinista pap s néhány luteránus is. Nyilvános hitvitát hirdettek a jezsuiták ellen és 30 tételt állítottak össze. Szántó pünkösdi vasárnapján kiállt velük vitára a kálvinista egyházban. De három nap alatt sem jutottak tovább az első tételnél, bár napjában 6—7, sőt olykor 9 óra hosszatt vitatkoztak a fölött, vajon Antikrisztus-e a pápa.

A váradai disputának lefolyását érdekesen beszéli el Szántó.³ A vita tárgya a protestánsoknak folyvást ismétlődő vádjai,

¹ FF. II. 81—82. és 222—225. l.

² FF. II. 220.

³ FF. II. 223—225. l. és Szántó munkája: *Historia collegiorum Soc. Jesu in Transylvania*. Szántó kézírata alapján Szittyay Dénes ismertette a hitvita lefolyását. (M. Kultúra 1923. 723. l.)

hogy a pápa Antikrisztus, a katolikusok bálványimádók. Imádják a szenteket, képeket, sőt magát a pápát is. Szántó megfelel minden vádra, minden ellenvetésre. Latin és magyar nyelven vitatkozik a prédikátorokkal, ahogy épen jön. S nem tudják legyőzni. A hitvita a harmadik napon avval végződött, hogy a fejedelem megtiltotta a további nyilvános vitatkozást. A váradiak állítólag még a zsinat után is folytatták a vitát néhány napig.

Az előszóval folytatott nyilvános vitatkozástól eltiltva, Beregszászi és Szántó újra írásban veszik föl a harcot, de most már a nyilvánosság előtt. Beregszászi indította meg a vitát 1585-ben a jezsuiták ellen írt *Apologia*-jával¹ és ugyanabban az évben kiadott naptárával.² A támadásra a kolozsvári jezsuiták válaszolnak egy kis füzetben, melynek P. Schreck Farkas német jezsuita volt a szerzője. Szántó a kolozsváriak füzetét megküldte Beregszászinak. Ez *Ventilatio*... c. iratával válaszolt a kolozsváriak iratára s ezt a választ Szántónak ajánlotta. Most már Szántó és Beregszászi közt folyik tovább a vita az 1585. esztendőben.

Szántó 15 óra alatt összeüti a választ és *Epistola apologetica* címmel kiadja. Beregszászi nyomban válaszolt. Szántó ellen intézett két rendbeli irata ismeretes.³ Ezekben a vitákban a pápaság kérdésével, a naptárjavítással s több katolikus tantétellel foglalkoztak. Az Oltáriszentség, a biblia-olvasás, az ünnepek megszentelése s több más ilyen tétel vitájuknak a tárgya.⁴

Szántó egyik levelében elismeréssel szól Beregszásziról, kiemeli tudományos képzettségét.⁵ Egyáltalában dicsérőleg nyilatkozik a városokban alkalmazott protestáns prédikátorokról; elismeri tudásukat, különösen a nyelvekben, kivált a görögben való jártasságukat.⁶ Beregszászi meg még halálos ágyán

¹ *Apologia pro ecclesiis reformatis*... Várad, 1585.

² O-naptár, az új naptárt támadó függelékkel. Ezt rostálják meg a naptárjavítás elfogadása körül buzgólkodó jezsuiták. — Az új naptár behozataláról Joó Jánossal is volt vitája Szántónak. (L. Knauz Nándor: *Kortan*. Bpest, 1876. 32. l.) — Az erdélyi jezsuitáknak a naptár körül forgó vitájába utóbb beleszólt Possevino is.

³ B. és Sz. vitaközlésének anyaga kiadva *De controversiis religionis*... (Bázel 1587) c. gyűjteményes munka 347—523. lapján. (Leírja Szabó—Hellebrant: *Régi magyar könyvtár*. III. k. 759. sz. a.) Beregszászi említettem írásai: 1. *Defensio Ventilationum*... (425—498. l.) Keltezése: 1585. aug. 8. 2. *Epistola ad Stephanum Aratorem* (499—523. l.) Lenyomatva a FF. II. 132—141. l. A levél főleg a római egyház fejéről szól. A vitairatok eredeti kiadása, B. *Apologiájának* kivételével, nem maradt ránk. Sz. *Epistola apologetica*-jának tartalma csupán B. vitairatainak utalásaiából ismeretes. (Magam a M. Tud. Akadémia könyvtárának példányát használtam.)

⁴ Bővebben l. KSz. 1887, 422—424. l.

⁵ FF. II. 225. l.

⁶ FF. I. 187. l.

is fájlalta, hogy nem tud választ adni Szántónak a purgatóriumról szóló iratára.

Gyulafehérvárt is volt Szántónak irodalmi vitája a kálvinistákkal. Maga említi a jezsuita generálishoz 1587 okt. 12-én írt levelében s egyik kéziratot munkájában, hogy amint Gyulafehérvárra ért, a kálvinisták egyik papja, Laskai Csókás Péter,¹ támadó iratot adott ki a purgatórium ellen.² Szántó nyomban válaszolt rá, mire a kálvinisták elhallgattak. Tudjuk, hogy Beregszászi szeretett volna válaszolni Szántó vitáiratra, de betegsége s 1587 márc. 8-án bekövetkezett halála megakadályozta. Laskai Csókás Péter is nem-sokára rá, 1587 szept. havában meghalt. Szántó följegyzéséből tudjuk halála idejét. Szántó mondja, hogy latin és magyar nyelven írásban és élő szóval (prédikációiban is) vitakozott vele.

Szántónak ez a purgatóriumról szóló vitáirata — sajnos — szintén elveszett.

8. Szántó irodalmi hagyatéka.

Szántóhoz, láttuk, nagyon mostohák voltak a múzsák. Egyetlen nagyobb munkáját sem tudta nyomtatásban megjelentetni. Kéziratai is nagyobbrészt elkallódtak. Magyar nyelvű kézírata egyetlenegy sem maradt ránk, fennmaradt munkái mind latin nyelvűek.

Szántó ránkmaradt munkáit négy csoportba oszthatjuk: 1. római művek, 2. polemikus iratok, 3. erdélyi vonatkozású munkák, 4. levelek.

Szántó a római magyar papnevelő-intézet alapításának gondjai közepett összegyűjtötte a szemináriumra vonatkozó iratokat s megírta a szeminárium történetét (*Historia Seminarii Ungarici*).³ Azonkívül mint római magyar gyóntató megírta az 1575. évi jubileumi esztendő s a magyar nemzeti zarándoklat történetét.⁴

Kisebb polemikus iratain kívül legnevezetesebb alkotása e nemben *Confutatio Alcorani*, tribus libris comprehensa c. kéziratot munkája. Kis 4-r. 130 levél. Szántó saját kezeirása. A bécsi állami könyvtár kéziratgyűjteménye őrzi. (Könyvtári száma: 12415.) Érdekes ennek a művének keletkezése. Amint az előszóban elbeszéli, már teljesen elkészült a biblia fordításával, mikor kezébe került a mohammedának törvénykönyve,

¹ Ez a Laskai Csókás volt Calepinus magyar tolmácsa — érdekes, hogy egy időben magát Szántót tartották annak.

² FF. II. 226. és Szántó i. m. 35a.

³ A vatikáni könyvtárban letétbe helyezett memoárszerű kéziratokat Fraknoi Vilmos ismertette. K. Sz. 1912: 446—454. és 562—575. l.

⁴ Szittyay Dénes szíves közlése.

a korán, s elhatározta, hogy tanainak cáfolatára könyvet ír.¹ Ennek a *Confutatio Alcorani* címmel készülő könyvnek kézírata volt egyedüli műve, melyet magával vitt, mikor 1605-ben Znióvárjáról menekülni kényszerült. A könyvnek Dietrichstein Ferenc olmüci bíboros-érsekhez intézett ajánlását 1605 szept. 20-ról keltezi Szántó; de sajtó alá csak 1611-ben rendezte s a kézirat másolásával 1611 nov. 6-án készült el. Biztatást kaphatott Dietrichstein Ferenc olmüci bíboros-érsektől, hogy a mű nyomtatási költségeit fedezi. Hálából neki ajánlja a könyvet. Úgy látszik, Szántónak közbejött halála hiúsította meg kinyomatását.

A mű három könyvre oszlik. Az első rész Mohammed életét mondja el. A második a koránt ismerteti, a harmadik a korán s általában a mohammedánok téves tanításait cáfolja. Bőséges történeti adatokat sző közbe, hogyan terjedt a török uralom Magyarországon.²

Szántó ebben a munkájában a költő Zrinyi Miklós előzőjének bizonyul. Ő is Isten büntetésének tünteti föl a török veszedelmet, mint korának a közhangulata. Ahogy annak idején Rickel, Szántó is azért írja munkáját, hogy a keresztény katonák megismerjék a mohammedánok káros tanításait s annál nagyobb hévvel harcoljanak a katolikus vallás igazáért.³ Szem elé állítja a török veszedelmet, s műve ebben a tekintetben mintegy *A török áfium ellen való orvosság* előfutára.

Szántó erdélyi vonatkozású művei egyháztörténelmi munkák. Ezek közül sokszor kerül szóba emlékirata a reformáció terjedéséről Magyarországon és Erdélyben. Címe: *Brevis et succincta descriptio...* A kézirat másolatai a budapesti egyetemi s az esztergomi primási könyvtárban.⁴ Már Döbrentei is említette.⁵ Részletesen ismertette Szalay László.⁶ Kiadása: *Archiv des Vereins f. Siebenb. Landeskunde*. (XIX: 593. Részletek: FF. V: 199.)

Szántó emlékiratával összefügg, de annál sokkal értékesebb egy másik kézíratos munkája, az erdélyi jezsuita rendházak

¹ Szántó előszava így kezdődik: «Postquam domine Jesu, rex invictissime, *sacra biblia* tua, id est libros tuae divinae, maiestatis veracissimos, magno, et diuturno labore, in Ungaricum sermonem transtulisses, et ab innumeris haeticorum corruptelis vindicasses, easu incidi in *Alcoranum* fabulosum, librum mahometanorum mendacissimum . . .» (*Confut. Alcor.* 2. l.)

² Hasonló tárgyú munka ez, mint Rickel Dénes (Dionysius Cartusianus † 1471.) kartauzi irónak *Contra Alcoranum* (vagy más címmel: *Contra perfidiam Mahometi*) c. munkája. Ennek latin kiadása, mely öt kis könyvének gyűjteménye, 1533-ban Ferdinánd magyar királynak ajánlva jelent meg.

³ Szántó ajánlásának befejező része.

⁴ K. Sz. 1887. 432. l.

⁵ R. M. Ny. III. k. XXI—XXII. l.

⁶ Pesti Napló 1856. 252. sz. (V. ö. IK. 1930—35.) Az emlékirat forráskritikai értékelése: Századok: 1903. 75. l.

története. Címe: *Historia collegiorum Societatis Jesu in Transylvania*. Terjedelmes munka. 200 negyedrétt alakú lapon sűrűn teleírt kézirat.¹ Ezt a munkát 1599 február és március havában írta Szántó. Szittyay Dénes akadt rá 1920 nyarán Jézus-társasága levéltárában s fényképmásolatot készített róla.

Ez a mű elsődrendű forrásmunka Szántó életéhez, úgyszintén hitvitázó ellenfeleinek (Beregszászi Péter, Derecskei Ambrus, Laskai Csókás Péter stb.) életéhez. Fennmaradt kézíratai közül kétségkívül ez a legértékesebb.

Szántó irodalmi munkásságához számíthatjuk levelezését is.² Egyik-másik terjedelmes levele, pl. a Báthory Istvánhoz vagy Possevinóhoz írottak, helyenként valóban kerekded értekezéssé vagy emlékirattá bővül. A levelezés pedig a maga egészében értékes forrása a magyar művelődéstörténetnek. A ránk maradt levelek mind latin nyelvűek.

*

Szántó negyvenévesnél hosszabb írói munkásságából mindössze néhány irat maradt ránk. Csupa latin nyelvű munka — mégis van irodalmi jelentőségük. Általuk Szántó, mint mémoire-író és mint polemikus író, hitvitázó kér helyet irodalmunk történetében. Egyik vezető embere volt annak a mozgalomnak, mely a Báthoryak pártfogása alatt s Possevino támogatásával a katolikus egyház megerősödését, fölvirágoztatását tűzte ki célul Erdélyben. Katolikus iskolák, papnevelő-intézet és katolikus nyomda felállításával, magyar nyelvű könyvek kiadásával akarnak célt érni.

Az erdélyi ellenreformáció megindításával egyidejűleg tervezik az irodalmi harc fölvetését is a hitújítókkal. Ebben pártfogói és munkatársai Szántónak szánták a fő szerepet. Serényen hozzá is lát a munkához. Fordításokon és eredeti alkotásokon dolgozik. Érdemül kell betudnunk, hogy nemcsak szóval hirdette, hogy a katolikusok a népet nem tiltják el a biblia olvasásától, hanem tettel is bizonyította ezt. Évek fáradságos munkáját áldozta bibliafordításának; azonban sem teljesen befejezni, sem pedig elkészült részeit kiadni nem volt módjában.

Míg a töröktől mentes magyarországi részeken Telegdi Miklós pécsi püspök mellé állanak Monoszlai András meg Pécsi Lukács és hitvitázó triáoszt alkotnak, egyidejűleg Erdélyben is alakulófélben van egy kised írói kör, mely Szántót tekinti, őt vallja vezérének. Szántót és társait szép tervezetések megvalósításában — sajnos — megakasztotta az idők mostohasága.

¹ Szittyay Dénes szövege róla először. M. Kultúra 1923. 723. l.

² Szántó levelei, jelentései közül tizenhatot adott ki Veress, úgyszintén ötöt a Szántóhoz írt levelek közül a FF. I. és II. kötetében.

Csupán a XVII. század fordulóján sikerült Vásárhelyi Gergely jezsuita írónak egyetmást aprópénzre váltania Szántó irodalmi terveiből. A szellemtörténet és irodalomtörténet feladata, hogy Telegdi Miklós meg Vásárhelyi Gergely mellé oda állítsa Szántó alakját is.

Jézus-társaságának Pázmánytól Faludin át Baróti Szabó Dávidig nagy szerepe volt a magyar stílus, a magyar irodalom fejlesztésében. Az irodalomnak ez a szeretete már Szántóval megkezdődött a magyar jezsuita-rendben.

TIMÁR KÁLMÁN.
